

Олексій Златогорський

«Щоденник капелана польських легіонерів» Юзефа Панаса як джерело до історії Волині періоду Першої світової війни

Перша світова війна охопила територію Волині, залишивши не лише матеріальні пам'ятки (могили, меморіали, місця боїв, укріплення тощо), а й значну кількість документальних свідчень. В українській історіографії, у тому числі волинській краєзнавчій літературі, значна увага приділена спогадам російських авторів (О.Брусилов, М.Гумільов, А.Денікін, А.Зайончковський, С.Сергєєв-Ценський та ін.). Але у післявоєнний період у 1920-ті рр. вийшли спогади, щоденники, дослідження багатьох виживших учасників цієї світової війни, у тому числі на Волині. Враховуючи, що у складі австрійських військ перебували формування угорців, чехів, словаків, хорватів, поляків, українців та ін. – шлях до пошуків нових документальних джерел з історії Волині періоду Першої світової війни відкритий і не проторений.

У одній з своїх публікацій ми вже згадували про «Щоденник» Ю.Панаса [1], оскільки для нас, як і для інших дослідників місць пам'яті поляків на Волині (Анатолій Сулік, Адам Качинські, Мечислав Гура) – відомості польського капелана інколи є єдиним джерелом про місцезнаходження могил легіонерів. Юзеф Панас під час свого перебування у війську займався не лише душпастирською роботою, а й пошуком, ексгумацією та похованням останків загиблих, облаштуванням кладовищ. Тому у його спогадах зафіксовані і описи місць поховання, їх місцезнаходження і, частково, згадані самі поховані. Сама постать Юзефа Панаса (1887-1940) є досить відомою в польській історії, публіцистиці та історіографії. Окрім «Щоденника» Панас є автором праць «Відданість для вояків польських легіонів» (1915), «3 тяжких днів Перемишля» (1920), «Раранча» (1925), «Цивільний катехизм» (1925), «Ми – Друга Бригада» (1929). Задля об'єктивності треба відмітити, що у своїх поглядах Юзеф Панас досить негативно ставився до українців та українського руху, вважаючи Волинь (а також Галичину, Закарпаття, Білорусь, Литву тощо) – польською територією, а її мешканців – зрусифікованими поляками, але це не применшує вартості його свідчень з історії. «Щоденник капелана польських легіонерів» вийшов друком у Львові 1920 р. у двох частинах накладом книгарні С.Ремана, практично відразу після подій війни, як і більшість записок її учасників. У наші дні в Польщі вийшло вже декілька передруків праці, але в Україні поки що не помітна зацікавленість дослідників цією важливою працею.

У щоденнику капелана згадує та описує волинські містечка та села Світязь, Любомль, Мацеїв (Луків), Ковель, Кричевичі, Голоби, Мельницю, Гулевичі (Гулівка), Езерне (Озерне), Білін, Поворськ, Рокитницю, Троянівку, Черськ, Городок, Маневичі (Прилісне), станцію Маневичі, Вовчицьк, Костюхнівку, Велику Ведмежку, Велику Яблуньку, Грузятин, Комарове, Оконськ, Довжицю, Кукли, Кам'януху, Будки, Граддя, Северинівку, Лісове, Карасин, Лишнівку, Градиськ, Радошин, Чорторийськ (Старий Чорторийськ), Вижву (Стара Виживка), Стовбихву, Ситовичі, Скулин, Підріжжя, Рудку-Мирицьку тощо. У тексті, побудованому у хронологічному порядку відповідно до пересування автора у складі польських легіонів, згадані відомі та неіснуючі вже у роки війни, колонії, хутори, фільварки та інші географічні об'єкти Волині. Описуючи волинське село Черськ, згадує велику сусідню польську колонію: «населення вдягнуте як міщани, будинки переважно муровані (не дивлячись на дешеве дерево) з двома вікнами... Колоністи походять переважно із західних губерній Королівства, орендують державні ґрунти, оскільки закон їм, як полякам, забороняє купувати землю у власність. Не дивлячись на це, мають досконале господарство та вважають себе вищими за місцевих польських (?) чи «хахляцьких» мужиків у вербових постолах, які можна придбати за дві копійки» [4, 107-108].

Описуючи околиці Світязя, «дивно мальовничі, хоча складені лише з трьох елементів: піску, води і сосни», Панас вводить у текст жартівливий елемент: «Коли промені сідаючого сонця освітили поверхню озера рубіновим світлом, здавалося, що стадо білих гусок пливе супроти вогню. А то пливе глупа гуска до берегу, не відаючи, що тут на неї чекає смерть у постаті хитрого легуна (легіонера) з гострим багнетом» [4, 99]. Перебуваючи у Рокитниці Панас від 29 березня 1915 р. (за старим стилем, далі по тексту всі дати із щоденника – за старим стилем. – Авт.) занотовує згадку про діяльність українських агітаторів УСС: «Один з селян розповів мені, що часто видно у Рокитниці та сусідніх селах якогось чоловіка в австрійському мундирі, із синьо-жовтою кокардою, який запевняє людей, що вони не поляки, а «ruskie-kraincy» (так в оригіналі – Авт.) і намовляє усіх католиків, щоби вступали до руських стрільців. Пояснив хлопкові, що їх побоювання синьо-жовтих агітаторів марні, бо це є галицькі українці, які вербують до галицьких українських стрільців, та до сих пір ще нікого не завербували...» [4, 137]. Згадуючи Луцьк, пише Панас про місцеву пресу: «... виходить вона на трьох мовах: німецькій, польській та російській. Чув, що приїхавші українці чинять тиск на власника і головного редактора (якогось луцького єврейчика), щоби третьою мовою була не російська, а українська» [4, 140]. З історіографії ми знаємо, що УСС під час зайняття земель австрійськими військами, займалася на Волині і шкільництвом. У Юзефа Панаса в тексті щоденника також багато згадок про відкриття дитячих польських шкіл на Волині, зокрема у Черську, Бережниці та військової школи хорунжих у Костюхнівці. Дуже багато сторінок першої частини щоденника присвячено саме Костюхнівці і опису військово містечка, побудованого там легіонерами наприкінці 1915 – на початку 1916 року. Містечко отримало назву Легіонове, але перестало існувати після Брусиловського прориву. «Легіонове дуже добре побудовано, - записує у щоденнику за 1 червня 1916 р. Ю.Панас, - не бракує тут навіть магазинів із широкими аркадами, де спритні скаути продають різного типу товари від чорниці і ковбаси до поважних наукових книг» [5, 150]. Опис військових подій, очевидцем яких був капелан легіонерів, досить сухі, але, як і в більшості авторів-учасників боїв, Панас робить акцент на жахах людської погибелі. Запис за 25 жовтня 1915 р. про битву за Кукли: «Бійня в Куклах виглядає страшно, перший раз в житті бачив таку масу трупів, були то переважно жертви попередніх битв від 21 жовтня. Цілі поля були засипані пруськими пікельхаубами... Всі лежали мертвими, тіла вже розкладалися» [4, 115-116].

Наприкінці першої частини щоденника Панас розповідає про бій за Польську гору 10 листопада 1915 р.: «так нині названо цю безіменну гору, политу рясно польською кров'ю». Після півторагодинної артилерійської атаки легіонери відкинули росіян з позицій висотки. Під час поховання останків загиблих Юзеф Панас був поранений і залишив фронт [4, 123-125]. Через півроку росіяни знову зайняли Польську гору, а легіонери мусили відступити аж за Стохід до Стовбихви. У 1920-ті рр. на могили забитих поляків побудували невеликий меморіал, знищений бульдозером у радянські часи. Точного опису місця розташування могили у книзі Панаса не

збереглося, тому майже 20 років тривали її пошуки. У серпні 2017 р. спільною українсько-польською експедицією в Костюхнівці було локалізоване місце розташування могили [3, 25-29]. Але надійшла заборона від Інституту національної пам'яті на пошук та ексгумацію останків осіб польської національності, що за своєю суттю є шовіністичною та антигуманною. Маємо надію, що нам, «зрадникам Батьківщини, польським запроданцям» (за словами чиновника Святослава Шеремети) з часом буде дозволено продовжити ці дослідження.

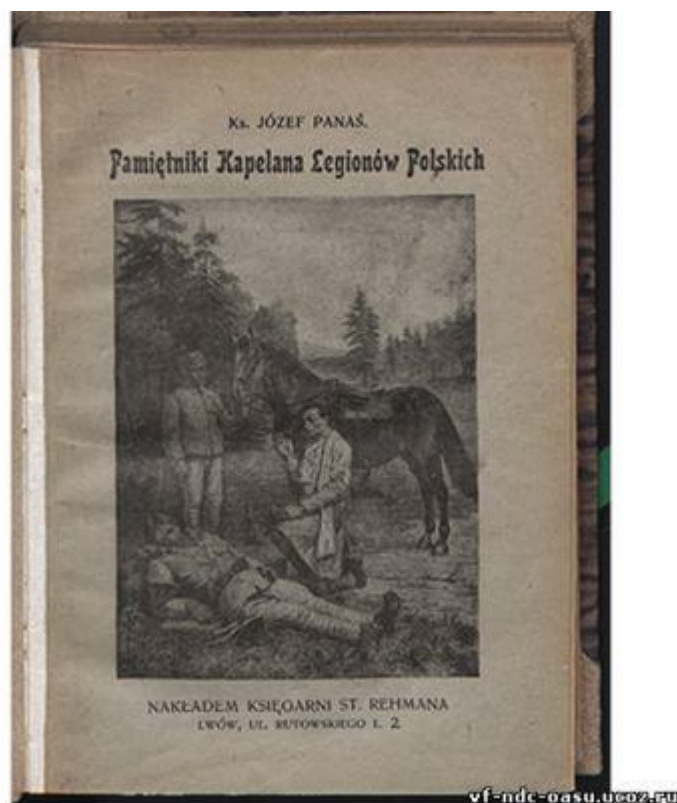
Тим більше, що і сам Юзеф Панас, дотримуючись діючого вже тоді міжнародного права, вважав, що «ранений чи загиблий ворог перестає бути неприятелем» [5, 166]. Неодноразово згадує автор щоденника, що проводив, інколи ризикуючи життям, евакуацію останків загиблих росіян з лінії фронту для їх перепоховання. У період затишшя на фронті весною 2016 р. Юзеф Панас займався пошуком, ексгумацією та перепохованням останків загиблих. «На Волині могили легіонерів розкидані десь у тридцяти місцевостях, мушу зайнятися упорядкуванням могил, знаючи, що у більшості місцях потрібно проводити ексгумацію, оскільки під час битви закопували часто легіонерів нашвидкоруч біля будинків....», - записує у щоденнику від 26 квітня 1916 р. капелан.

Для проведення цих робіт Панасу надано 4 жовнів та 3 цивільних робітників. Також на могилах вже перепохованих легіонерів насадили вони землю і ставили дубові хрести з написами. «Мій загін розташувався в Єзерній (Озерно), готуючи матеріали, а я на коні з картою і компасом, об'їжджаю ліси, поля та болота і вишукую наші могили» [5, 146].

У творі Панаса дослідник також знайде інформацію про тогочасних історичних, політичних, військових, релігійних діячів, що перебували на Волині: Юзефа Пілсудського, генерала Хауера, генерала Пухальські, полковника Галлера, графа Валевського з Голоб, підполковника Бербецького, полковника Гжесіцкі, майора Фабриці, ксендза Гінофа та інших.

У тексті є побіжні згадки про угорців, чехів в складі австрійської армії, татар у складі російської армії, про газову атаку росіян 9 листопада 1915 р. в районі Лісового, про шпиталь на Гірці в Ковелі, страту російських шпигунів у Ковелі та інше. «Щоденник капелана польських легіонерів» Юзефа Панаса є досить цікавим та цінним джерелом з маловідомої історії Волині періоду Першої світової війни. Маємо надію, що наша публікація сприяє популяризації та широкому використанню праці польського капелана у волинському краєзнавстві.

1. Златогорський О. Пошуково-археологічні дослідження на братській могилі періоду Першої світової війни у с.Велика Яблунька // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 64. - Луцьк, 2017. - С.156-161.
2. Kaczyński A.R. Cmentarze legionowe na Wołyniu. - Warszawa, 2011. - 165 s.
3. Kuczyński A. Sprawozdanie z prac archeologiczno-poszukiwawczych grobów masowych z okresu I wojny światowej prowadzonych w m. Jabłonka Wielka i Kostiuchnówka, obwód wołyński, Ukraina. - Kostiuchnówka, 2017. - 56 s.
4. Panaś J. Pamiętniki kapelana legionów polskich. Cz.1. - Lwów, 1920. - 125 s.
5. Panaś J. Pamiętniki kapelana legionów polskich. Cz.2. - Lwów, 1920. - 130 s.

Титульний аркуш першої частини видання «Щоденника» Ю.Панаса. 1920 р.